

Навуковая хроніка

Вынікі

конкурсу на лепшую навуковую кнігу па гісторыі Беларусі за 2003-2004 г.

Беларускае гістарычнае таварыства працягвае выяўленне лепшых навуковых выданняў па гісторыі краіны. Конкурс праводзіцца шляхам апытання сяброў БГТ з дапамогай спецыяльных анкетаў.

Апошняе апытанне паказала, што найлепшай кнігай па гісторыі Беларусі, выдадзенай за двухгоддзе 2003 – 2004, прафесійныя гісторыкі, згуртаваныя ў БГТ, лічаць кнігу нямецкага даследчыка Райнера Лінднера *Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX – XX ст.* (Пер. з ням. Л.Баршчэўскага; нав. рэд. Г.Сагановіча. СПб., Неўскі прасцяг, 2003. – 540 с.). Замоўчаная афіцыёзам і голасна прагучаўшая ў незалежных гістарычных асяродках, кніга стала несумненным поспехам не толькі яе аўтара, але і арганізатара беларускага выдання Генадзя Сагановіча (кніга выйшла ў серыі “Альбарутніка” бібліятэкі часопіса “Беларускі гістарычны агляд”). Віншаванні калегам Лінднеру і Сагановічу!

Перамога працы пра гістарычную навуку паказвае, па-першае, на сёняшняю актуальнасць праблемы маральнасці і грамадскай пазіцыі гісторыка; па-другое, выяўляе запатрабаванне гісторыкаў на “разлічэнне” з мінулым, ацэнку ўсяго шляху, пройдзенага беларускай гістарычнай навукай. Адстаронены погляд збоку, з-за межаў краіны аказаўся вельмі дарэчы.

На другім месцы апынуліся: малатыражная (усяго 100 асобнікаў) кніга Сяргея Токця *Беларуская вёска на мяжы эпох: Змены этнічнай самасвадомасці сялянства ва ўмовах распаду традыцыйнага аграрнага грамадства (на матэрыялах Гарадзенічыны 19 – першай трэці 20 ст.* (Гродна: ГрДУ, 2003 – 191 с.) і навукова-папулярнае выданне Захара Шыбекі (2500 асобнікаў) *Нарыс гісторыі Беларусі (1795 – 2002)* (Мн.: “Энцыклапедыкс”, 2003 – 490 с.).

Рупнасцю Сяргея Токця ці не ўпершыню сярод шматлікіх прац па эканамічнай гісторыі сялянства з’явілася даследаванне ягонаў самасвадомасці. Яно, несумненна заслугоўвае лепшага выдання, чым у састарэлай тэхнічна і маральна друкарні Гарадзенскага універсітэту.

Кніга прафесара Шыбекі – адна з найлепшых сінтэзаў нацыянальнай гісторыі апошніх стагоддзяў, спецыяльнага прадстаўлення не патрабуе.

Сярод лепшых кнігаў знайшліся таксама:

Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 3. Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII-XVIII стст.) Ю.Бохан, В.Голубеў, У.Емельянчык і інш.; Рэдкал.: М.Касцюк (гал.рэд.) і інш. Мн.: Экаперспектыва, 2004. – 344 с.)

Мірановіч Яўген. *Найноўная гісторыя Беларусі*. СПб. Неўскі прасцяг, 2003. – 243 с.:іл.)

Падокшын Сямён. *Беларуская думка ў кантэксце гісторыі і культуры*. Мн.: Бел. Навука, 2003 – 316 с.

Чарняўскі Міхаіл. *Ілюстраваная гісторыя старадаўняй Беларусі: Перабытны перыяд*. Мн.: Выд. Цэнтр БДУ, 2003. – 144 с.: іл.

Звяртае на сябе ўвагу безумоўная перавага кнігаў, выдадзеных у прыватных выдавецтвах, г.зн. пры адсутнасці дзяржаўнага патранату. Практычна ўсё, што сёння ёсць цікавага і вартага ў беларускай гістарычнай навуцы, творыцца фінансавана і ідэалагічна незалежна ад дзяржаўнага апарату. Гісторыкі наву чыліся самастойна не толькі мысліць, але і выжываць. Гэта паказвае на патэнцыял і добрыя перспектывы нашай справы.

Аўтар-пераможца конкурсу, будзе ўзнагароджаны дыпламам Беларускага гістарычнага таварыства.

Аляксандар Краўцэвіч

“Гвалт улады супраць свабоды сумлення: рэпрэсіўная палітыка Савецкай дзяржавы супраць хрысціянскіх цэркваў і веруючых (ідэйныя асновы, механізм рэалізацыі, гістарычныя наступствы)”

Гэтая канферэнцыя, якая праходзіла ў сталіцы Украіны, была прысвечаная 60-годдзю ліквідацыі грэка-каталіцкай царквы. Яе ладзілі Нацыянальны ўніверсітэт “Кіева-Магілянская Акадэмія” (Кіеў) і Украінскі каталіцкі ўніверсітэт (Львоў). Канферэнцыя адбывалася ў адным з будынкаў знакамітай Кіева-Магілянскай акадэміі, заснаванай у першай палове 17 ст. праваслаўным кіеўскім мітрапалітам Пятром Магілай.

Арганізатары канферэнцыі лічылі галоўнай задачай вывятанне гістарычнай абумоўленасці царкоўна-дзяржаўных узаемаадносінаў у мінулым, што абярнулася брутальнай знявагай свабоды сумлення і жорсткім пераследам за веру, трагічныя наступствы якіх адчуваюцца і сёння. Да ўдзелу ў канферэнцыі былі запрошаныя вядомыя гісторыкі, багасловы, філосафы і палітолагі, а таксама прадстаўнікі Цэркваў (архімандрывт Сяргей Гаек, харкаўскі архіепіскап Ігар Ісачэнка, мітрапаліт Любамір Гузар і інш.), палітыкі і дзяржаўныя службоўцы. Яны прадстаўлялі Украіну, Беларусь, Расею і Польшчу. Разам са слухачамі колькасць удзельнікаў канферэнцыі складала каля 100 чал.

На працягу двух дзён абмяркоўваліся даклады, якіх было прачытана 24. Адбылося пяць сесій: 1) Рэлігійныя аспекты дзяржаўнай палітыкі царскай Расеі на Украіне; 2) Ліквідацыя уніі на ўкраінска-беларускіх землях пасля падзелу Рэчы Паспалітай; 3) Агэістычная ідэалогія і барацьба таталітарнага рэжыму з рэлігіяй у 1917 – 1939 г.; 4) Савецкая рэлігійная палітыка на Украіне падчас Другой сусветнай вайны; 5) Дзяржаўная “ліквідацыя” уніі ў Галічыне і Закарпацці ў 1946 – 1949 г. На сесіі заслухоўвалася па 3–4 рэфераты, а потым адбывалася іх абмеркаванне. Дыскусію “заводзілі” папярэдне “замоўленыя” па кожнай праблеме “навуковыя правакатары” з ліку вядомых даследчыкаў канфесійнай гісторыі. Потым у ёй удзельнічалі ўсе ахвотныя.

Грунтоўныя даклады расейскіх даследчыкаў – Алены Беяковай з Масквы і Міхаіла Шкароўскага з Санкт-Пецярбурга – раскрылі той прававы і палітычны фон, на якім адбывалася ліквідацыя грэка-каталіцкай царквы адпаведна ў 19 ст. ў Расейскай імперыі і ў 20 ст. у СССР.

Інкарпараваная ў дзяржаўную сістэму Расейскай імперыі праваслаўная царква, як адзначала А.Беякова, выпрацавала досвед барацьбы супраць непрызнаных імперскай уладай цэркваў на стараабрадцах. Як і стараабрадніцтва, уніяцтва разглядалася царызмам як народная вера. Ва уніях афіцыйны Пецябург бачыў не самастойную царкву, а падману тых, “отторженных” ад праваслаўя, і па праву гаспадара ў дзяржаве лічыў неабходным уніяцкую царкву знішчыць, даду чыўшы яе або да праваслаўнай царквы, або да рыма-каталіцкай.

Асноўная роля ў ганеннях на уніятаў належала чыноўнікам Міністэрства ўнутраных спраў, якія з 1827 г. сталі кіраваць справамі уніятаў і з рэлігіяй нічога агульнага не мелі. Непрызнанне юрыдычнага статусу уніяцкай царквы грунтавалася на непрыяці гэтай канфесіі. Асабліва ўвага, паводле даследчыцы, была ўдзелена фармаванню добранадзейнага духавенства. З’явіліся тры градацыі святароў: добранадзейныя, пакорныя і сумнеўныя. Нязгода ўз’яднацца разглядалася як непакора начальству. Пакуль у Пецябургу “ізображалі” мірнае “безмятежное торжество” ўз’яднання, турмы Украіны і Беларусі папаўняліся арыштантамі. Народную стойкасць у абароне веры падтрымлівала інтэлігенцыя. Дакладчыца згадала знакамітага юрыста А.Ф.Колі, які назваў афіцыйна створаную бачнасць добраахвотнасці і масавасці уз’яднання уніятаў “административным миражом”, за якім стаяў гвалт. Савецкая свабода сумлення, па словах А.Беяковай, пераўтварылася ў гэтка ж адміністрацыйны міраж, за якім стаяў крывава пераслед.

Цікавыя падлікі, факты і назіранні прагучалі ў выступленні Мар’яна Радвана. Даследуючы стаўленне царскай улады да рыма-каталіцкай царквы ў т.з. “заходніх губернях”, ён устанавіў імёны 800 каталіцкіх святароў, высланых адтуль у Сібір на працягу 1863 – 1870 г. Тады ж былі зачыненыя 202 касцёлы. Адною са стратэгічных ліній урадавай палітыкі вучоны назваў паралізацыю дзейнасці вышэйшай іерархіі, куды прызначалі старых, слабых і недзяздольных асобаў, якім было лёгка навіязваць сваю волю. Царскі ўрад правільна разлічыў – трэба ўдарыць там, дзе пазіцыі рыма-каталіцкай царквы былі найбольш моцныя. Такой была Віленская епархія, кіраўнікоў якой увесь час заключалі ў турмы, высылалі.

Рэфэраты даследчыкаў Ігара Сkochыляса са Львова “Падзенне Калоса: культурныя і палітычныя абставіны “хуткай” ліквідацыі уніі на Падоллі ў канцы 18 ст.” і Алы Кірыдон з Палтавы “Украінская праваслаўная царква (1921–1936) у кантэксце дзяржаўна-царкоўных адносін у Савецкай Украіне” выклікалі асабліва цікавасць удзельнікаў канферэнцыі акцэнтам на тэарэтыка-метадалагічныя падыходы да асвятлення праблемы.

Ад Беларусі з дакладам выступала аўтарка гэтых радкоў, якая распавяла пра прычыны, механізм ліквідацыі уніяцкай царквы ў Беларусі ў 1780 – 1839 г. і рэакцыю грамадства.

Савецкая ўлада, як адзначалася на канферэнцыі, унаследавала механізмы сваёй рэпрэсіўнай палітыкі ад царскага рэжыму і ў 20 – 30-я г. 20 ст. апрабоўвала іх на ўсіх без выключэння цэрквах і верніках. Некалькі пакаленняў людзей былі пазбаўленыя свабоды веравызнання, што прывяло да згасання векавых традыцый веры, прагрэсуючай бездухоўнасці і дэмаралізацыі грамадства.

Сярод аслуханых на канферэнцыі рэфератаў, з якіх адзін здаваўся цікавейшы за другі, мяне найбольш уразіла выступленне даследчыка з Пецярбурга, аўтара шэрагу кніг па праблематыцы канферэнцыі Міхаіла Шкароўскага “Ганенні на Рускую праваслаўную царкву і Украінскую грэка-каталіцкую царкву ў кантэксце савецкай рэлігійнай палітыкі другой паловы 40-х гадоў 20 ст.” Пярэдадзень Вялікай Айчыннай вайны, як адзначаў дакладчык, вызначаўся ганеннямі савецкай улады на ўсе канфесіі і спыненнем іх легальнага існавання. Разам з тым меў месца моцны царкоўны супраціў. Адраджэнне рэлігійнага жыцця на акупаванай фашыстамі тэрыторыі паўплывала на змену савецкай палітыкі адносна Царквы. Прыкладна з сярэдзіны 1942 г. наступае адліга, якая, аднак, закранула, не ўсе цэрквы.

Вясной 1943 г., пасля значных перамог на фронце, калі Сталін пачаў распрацоўваць планы перадзелу свету, ён карэнным чынам змяніў адносіны да царквы. Паводле М. Шкароўскага, ён выношваў планы зацвярджэння першыняста Маскоўскага патрыярхату ў праваслаўным свеце, стварэння “маскоўскага Ватыкана”. З восені 1943 г., пасля прыёму іерархаў Сталіным, Маскоўская патрыярхія актывізавалася. Але яе выкарыстанне ў знешнепалітычных планах Сталіна было нядоўгім. З канца 40-х г. “благоволение” Сталіна да Маскоўскага патрыярхату закончылася. Ад палітыкі аспярожнага прызнання РПЦ ён пераходзіць да палітыкі яе выпячнення з усіх сфераў жыцця. Зноў пачаліся рэпрэсіі, новы віток якіх прайшоўся на хрушчоўскі час.

Ахвярай той камуністычнай палітыкі стала УГКЦ. Новадалучаныя да СССР у 1939 г. тэрыторыі, як падкрэсліў у сваім дакладзе Аляксандр Лысенка з Кіева, характарызаваліся высокай ступенню рэлігійнасці і нацыянальнай свядомасцю насельніцтва. Крэмль не выпускаў з поля зроку рэлігійнае жыццё на гэтых тэрыторыях. У планах ператварэння РПЦ у дзяржаўную царкву УГКЦ была асуджаная на знішчэнне. Высокі маральны аўтарытэт грэка-каталіцкай царквы не дазволіў уладзе хутка яе расхістаць. Існавала моцная пагроза масавага супраціву духавенства і веруючых. Тады быў выкарыстаны “метад Аляксандра Македонскага”.

На канферэнцыі былі ўсебакова разгледжаныя абставіны афіцыйнай ліквідацыі савецкай уладаў Украінскай грэка-каталіцкай царквы. Агаворвалася роля ў тых падзеях Сталіна і старшыні Савета народных камісараў Украінскай ССР Хрушчова. Была звернутая ўвага на неабходнасць урэшце адкінуць гістарычныя фальсіфікацыі пра добраахвотнасць “уз’яднання” грэка-католікаў Украіны і “гераізм” Ініцыятыўнай групы Г.Касцельніка. Разглядаўся працэс руйнавання структур УГКЦ.

Абмяркоўваліся мадэлі паводзінаў людзей, якім прыйшлося выбіраць паміж адмовай ад сваёй веры і асуджэннем за “контрэвалюцыйную дзейнасць”. Адз-

началася, што дзяржава ставіла людзей у сітуацыю без выбару, а на афіцыйным узроўні сцвярджалася, што гэта іх выбар.

Гісторыя ліквідацыі УГКЦ разглядалася як найперш гісторыя мужага супраціву, нязломнасці духа і вялікай сілы веры, якая была адзінай зброяй соцэн безыменных пакутнікаў за веру. Такім чынам, даследаванне праблемы набыло на канферэнцыі новае гучанне – адбыўся выхад на антрапалагічны падыход.

У працэсе работы канферэнцыі ў навуковы абарот быў уключаны каласальны эмпірычны матэрыял, да таго ж грунтоўна інтэрпрэтаваны. Праблема тыку высвятлялі з розных гістарычных перспектываў. Шмат гаварылася пра ўрокі, якія трэба зрабіць з мінулага. Спроба ўздзельнікаў канферэнцыі разгледзець падзеі 1946 г. у шырокім гістарычным кантэксце і разабрацца ў механізмах насілля ўдалася. Наколькі ўдалася іх другая мэта – быць пачутымі – пакажа час.

У актавай зале Кіева-Магілянскай акадэміі, дзе праходзіла канферэнцыя, Львоўскі музей гісторыі рэлігіі спецыяльна арганізаваў выставу “Рэпрэсаваная царква”. На выставе былі прадстаўлены унікальныя экспанаты з фондаў музея: прапагандысцкія антырэлігійныя плакаты 20 – 30-х г. 20 ст.; дакументы аб падрыхтоўцы і правядзенні Львоўскага царкоўнага сабору і ролі ў гэтым дзяржаўнай улады; фотаздымкі з сабору; партрэты арыштаваных епіскапаў; карта СССР з пазначанымі на ёй канцлагерамі; некаторыя асабістыя рэчы рэпрэсаваных іерархаў і вернікаў; вышытыя на ткані абразы, якія выкарыстоўваліся ў набажэнстве пасланымі ў Сібір грэка-католікамі; і інш. Стэнды выставы адлюстроўвалі таксама “катакомбны” перыяд існавання Украінскай грэка-каталіцкай царквы (перыяд падпольнай дзейнасці на Украіне ў 1946-1989 г.), яе легалізацыю і адраджэнне ў 1989 – 1990 г.

Адбылася таксама прэзентацыя выданняў Украінскага каталіцкага універсітэту, чья навуковая прадукцыя вядомая высокім навуковым узроўнем (на Беларусі найбольш вядомыя матэрыялы “Берасцейскіх чытанняў”). Асабліва цікавай здалася заснаваная на багатай базе крыніцаў кніга Багдана Бацюркава “Украінска грэка-каталіцка царква і Радянска дзяржава (1939-1950) (Львів, 2005. 268 с.), якая ўтрымлівае сюжэты і па гісторыі уніяцкай царквы Беларусі.

Святлана Марозава (Гародня)

“Шляхі да нацыянальнага адраджэння: беларуская і чэшская мадэлі”

Пад такой назвай ад 4 па 6 ліпеня 2006 г. у Празе, у Карлавым універсітэце адбылася міжнародная навуковая канферэнцыя. Даследчыкі з Чэхіі, Беларусі, Польшчы і Нямеччыны абмяркоўвалі асаблівасці нацыянальнага адраджэння двух народаў, параўноўвалі адзін з найбольш удалых у Цэнтральна-Усходняй Еўропе чэшскі “нацыянальны праект” з беларускім.

Беларусь была прадстаўлена гісторыкамі Захарам Шыбекам, Андрэем Кіштывавым, Паўлам Церашковічам, Генадзем Сагановічам (усе Менск), Алесем Смаленчуком і Сяргеем Токцем (абодва Гародня), лінгвістамі і літаратураз-

наўцамі Сяргеем Запрудскім, Язэпам Янушкевічам, Ірынай Багдановіч і Міхасём Скоблам (усе Менск). Чэхія – прафесарамі і навукоўцамі Карлава універсітэту Міраславам Грохам, Янам Рыхлікам, Любошам Швецам, Ганнай Гладковай ды інш., Польшча – гісторыкам і сацыёлагам Рышардам Радзікам (Люблін), а таксама беларускімі гісторыкамі Яўгенам Мірановічам і Алегам Латышонкам (абодва Беласток), Мікалаем Івановым (Аполе), Нямецчына – Мілашам Рэзнікам (Хемніц) і Аленай Тэмпер (Ляйпцыг). Удзел у дыскусіях таксама прынялі Ян Сокал і Францішка Сакалова (Карлаў універсітэт), беларуская даследчыца Ганна Сурмач.

Варта заўважыць, што Прага ўпершыню ў сваёй гісторыі прымала такую прадстаўнічую дэлегацыю беларускіх навукоўцаў, у выступах якіх адлюстраваліся і здабыткі, і праблемы айчыннай гістарыяграфіі нацыянальных працэсаў.

Усе ўдзельнікі канферэнцыі дэманстравалі высокі навуковы ўзровень, але хочацца асобна адзначыць рэфераты Міраслава Гроха (“Нацыі як прадукт сацыяльнай камунікацыі?”), Паўла Церашковіча (“Беларусы ў кантэксце нацыянальнага адраджэння народаў Цэнтральна-Усходняй Еўропы”), Яна Рыхліка (“Фармаванне “нацыянальнай гісторыі” як падставы нацыянальнай ідэі і нацыянальнай ідэалогіі”), Рышарда Радзіка (“Беларускі і чэшскі нацыянальныя рухі ў 19 ст. (да 1914 г.) – падабенства і розніца”), Сяргея Токця (“Соцыякультурныя ўмовы развіцця беларускага нацыянальнага руху ў 19 – пачатку 20 ст.”), Захара Шыбекі (“Беларускі нацыянал-камунізм – небяспека дэнацыяналізацыі або адзіны шанс самасцвярджэння?”) і Алега Латышонка (“Ад гісторыі ВКЛ да гісторыі Беларусі. Станаўленне беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі”).

Ажыўленыя дыскусіі адбываліся таксама пасля выступаў іншых навукоўцаў. У цэнтры абмеркаванняў аказаліся праблемы прычынаў адноснай няўдачы (запозненасці) беларускага нацыянальнага праекту, ролі гістарычнай памяці ў выпрацоўцы нацыянальнай ідэалогіі, соцыякультурных умоваў беларускага і чэшскага нацыянальных адраджэнняў, значэння сацыяльных праектаў у нацыянальных працэсах, чэшска-беларускіх палітычных і культурных узаема сувязяў ды інш.

Абмен думкамі атрымаўся надзвычай цікавым і карысным і для гасцей канферэнцыі, і для яе гаспадароў. Магчыма, яна паспрыяе ажыўленню чэшска-беларускага навуковага супрацоўніцтва ў галіне гуманітарных навук. Яно можа быць вельмі карысным для абодвух бакоў. Нам ёсць што абмяркоўваць, і мы размаўляем на агульнай мове – мове гістарычнай навукі.

Матэрыялы канферэнцыі будуць апублікаваныя ў асобным зборніку, апроч таго з некаторымі рэфератамі, перакладзенымі на беларускую мову, можна будзе пазнаёміцца на старонках “Гістарычнага альманаху”.

Хочацца выказаць падзяку куратарам гэтага навуковага праекту прафесарам Яну Сокалу і Ганне Гладковай, а таксама яго каардынатару бакалаўру Алене Івановай, якая была адным з галоўных арганізатараў прыезду беларускай дэлегацыі. Яна ж апекавалася беларускімі, польскімі і нямецкімі ўдзельнікамі канферэнцыі. Прываждзенне канферэнцыі стала магчымым дзякуючы падтрымцы Міністэрства замежных спраў Чэхіі.

Алесь Смалянчук (Гародня)